

origineel in Schongauers werk als men de vergelijking uitstrekt tot tekeningen die vóór de hier genoemde gravures zijn ontstaan.

Het best leent zich hiervoor het blad met Christus op de regenboog, dat Schongauer in 1469 getekend zou hebben naar het Laatste Oordeel van Rogier te Beaune.¹³ De arceertechniek is hier veel straffer toegepast en de plooiën staan daardoor nog hard en knokig naast elkaar. Ook in de Zegenende Christus in de Uffizi, getekend naar een voorbeeld van Rogier dat veel op de Christus van het Braque-altaar in het Louvre geleken moet hebben, is de tekenrant nog weinig gedifferentieerd. Het voorbeeld van onze tekening, die zich blijkens de Jozef-figuur eveneens nauw bij Rogiers voorbeeld aansluit, moet derhalve in deze jaren zijn ontstaan.

De eenvoud van de compositie, die zo verschillend is van de latere versies van het thema in Schongauers werk, is op zichzelf al een bewijs voor het vroege ontstaan ervan. Schongauer volgde hier nog in grote trekken het werk van een voorganger uit zijn vaderstad, de schilder van het Bergheimer-altaar¹⁴. In aanleg zijn in de panelen van deze vroege Colmarse schilder reeds alle elementen van Schongauers werk aanwezig. De laatste ging alleen verder door de toevoeging van het landschap.

Indien deze argumentatie, die enigszins afwijkt van de conclusie van Winziger¹⁵, juist mocht blijken, dan zou dus onze nieuwe aanwinst een steentje bijdragen tot de kennis van een verloren jeugdwerk van de Colmarse kunstenaar.

¹³ Afgebeeld door Baum, *loc. cit.* afb. 117; het monogram en de datum 1469 zijn door Dürer hierop gezet.

¹⁴ Vgl. voor dit altaar: Buchner, *Schongauer als Maler*, München 1941, p. 11 e.v. Deze auteur beschouwde het Bergheimer-altaar zelfs als een jeugdwerk van Schongauer.

¹⁵ Winzinger, *op. cit.* p. 111 meende uit de copie te Dresden af te kunnen leiden, dat deze voor de prent gediend had. De prent moet echter, zoals hierboven reeds werd gezegd, later ontstaan zijn.

J. W. NIEMEIJER

Een Gestrande Potvis,

Uit een oude particuliere verzameling, die gevormd werd omstreeks het einde van de vorige eeuw en sindsdien vrijwel onopgemerkt bewaard is gebleven, kon enige tijd geleden een dozijn tekeningen voor het prentenkabinet verworven worden. Onder de Hollandse bladen was ook de hierbij afgebeelde Esaias van de Velde, die tot dusverre onbekend was en ook om de voorstelling interessant genoeg voor een afzonderlijke mededeling¹ (afb. 1).

De op de Noordzeekust gestrande potvissen hebben op de mens altijd diepe indruk gemaakt. In deze reusachtige monsters, die uit de diepte der zeeën op het land geworpen werden en daar brullend van pijn binnen enige uren onder hun eigen gewicht bezweken, zag de bevolking – nog tot in de achttiende eeuw – een duidelijke aanwijzing van Gods toorn over de zondige mensheid, soms ook een duivelse toeleeg. En zij stond huiverend en tegelijk nieuwsgierig om de weerloze kolos, totdat na een week de stank iedereen verdreef, als niet al eerder winstbejag of verzameltucht een eind aan het bestaan van het dier gemaakt hadden.

Onder de saamgestroomde toeschouwers waren natuurlijk ook de tekenaars, die de gebeurtenis in beeld brachten. De Haarlemse kunstenaars, die

is, getekend door Esaias van de Velde

immers dichtbij de kust woonden, waren daarbij verre in de meerderheid. Goltzius tekende de potvissen van 1594 en 1598, de laatste werd ook afgebeeld door Jacob Matham, die bovendien met Jan Saenredam die van 1602 in prent bracht. Van de stranding van 1614 lieten zowel Buytewech als Esaias van de Velde ons afbeeldingen na, en

Buytewech opnieuw van die in 1617. In januari 1629 was het Pieter Molijn, die op het strand een schets maakte van het zeemonster met een grote toeloop van kijkers, en de Haarlemse graveur Kittensteyn bracht deze tekening in prent². Cornelis Beelt's schilderij in het Puschkin Museum te Moskou heeft vermoedelijk betrekking op de potvis van 1656, en ook de achttiende-eeuwse afbeeldingen danken wij aan Haarlemmers: Spilman, Vincent van der Vinne en Swertner in 1762, Van Noorde in 1764³.

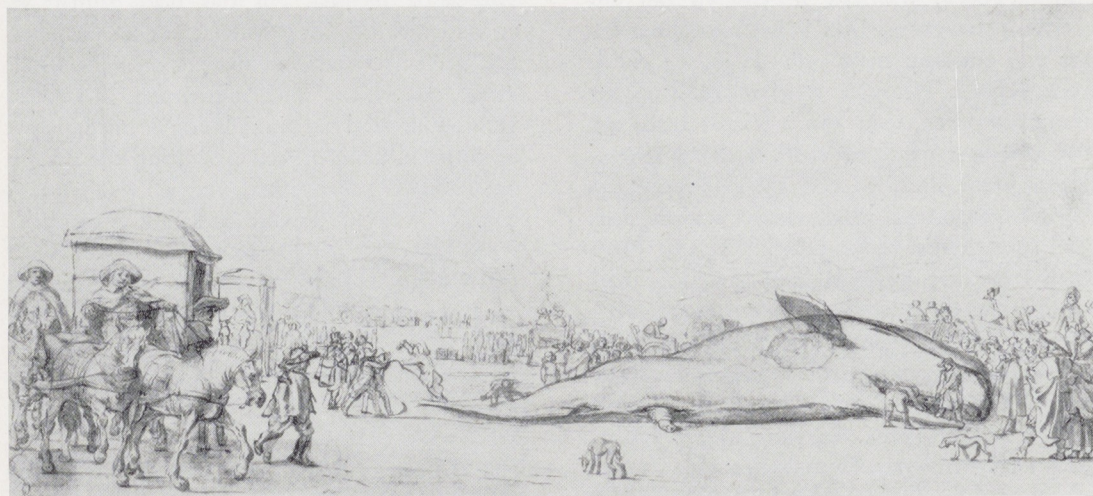
De tekening, die onlangs werd verworven, is geheel in de late stijl van Esaias van de Velde. Ook de kleding van de toeschouwers wijst al op een periode lang na zijn prent van de aangespoelde vis van 1614. De terminus ante quem wordt gevormd door Esaias' dood in 1630. Daartussen

¹ Pen in bruin, penseel in grijs 122 × 261 mm.

² Hollstein 27. In de verzameling Friedrich August II te Dresden was een tekening op naam van Molijn, die door Burchard al herkend werd als een detailcopie naar Jittensteyn's prent; cat. H. W. Singer, 1921 nr 464; niet vermeld bij Timm (zie noot ³).

³ Het merendeel is afgebeeld bij W. Timm: *Der gestrandete Wal, eine motivkundliche Studie*, in: Staatliche Museen zu Berlin, *Forschungen u. Berichte* 3-4, 1961 blz. 76 e.v.

Afb. 1. Esaias van de Velde, Potvis te Noordwijk aangespoeld in Januari 1629. Tekening, Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Afb. 2. Esaias van de Velde (?), Potvis te Noordwijk aangespoeld in Januari 1629. Tekening, Verz. Friedrich August II, Dresden.

zijn slechts strandingen uit twee jaren bekend⁴: 1617 en 1629. Het kan dus wel niet anders of de potvis op onze tekening is dezelfde als het dier dat zoveel volk op de been bracht op Molijns grote blad in Fodor, waarnaar Kittensteyn zijn uitvoerige prent sneed. Dan is het niet alleen het jaar van ontstaan, maar zelfs de maand en de week bekend. Het dier werd in 1629 op het strand geworpen, toen 'ons 't Vierde Licht van 't nieuwe laer quam groeten', zoals op Kittensteyn's prent staat, en een anoniem etsje van dezelfde gebeurtenis meldt, dat 'den sesten dach daer na, men hem ontleden sach'⁵. Van de Velde tekende het dier dus tussen 4 en 10 Januari 1629. Er bestaat van deze tekening een tweede exemplaar, vrijwel gelijk aan het onze⁶. (afb. 2). Bij dit blad, dat in de verzameling van Friedrich August II te Dresden was (cat. Singer, 1921, nr 805) en iets groter is dan het Amsterdamse, valt een wat zwakkere, egalere uitvoering op. Te oordelen naar de foto hebben veel details aan expressie ingeboet, in het

bijzonder de paarden voor de koets en de beide hondjes op de voorgrond. Op het Dresdense blad loopt echter de voorstelling links nog door: de koets rijdt er het strand op langs een haag van wachtende mensen. Als ons blad primair is, en het hoger artistiek gehalte maakt dat aannemelijk, heeft het waarschijnlijk ook dit verlengstuk gehad, en is het later afgesneden. Inderdaad vertoont de rand aan die zijde nog beschadigingen en dunne plekken, die een aanwijzing kunnen zijn dat het linker gedeelte sterk vergaan was. De aanwezigheid van de grotere herhaling te verklaren is een hachelijke zaak. Heeft Esaias het plan gehad ook van deze aanspoeling een ets te maken, en dan op groter formaat dan zijn oorspronkelijke tekening? Zo'n prent is niet bekend, maar de kunstenaar overleed reeds het volgend jaar en is misschien niet aan de uitvoering van dit voornemen toegekomen. Het is belangwekkend ons blad te vergelijken met de ets, die Esaias 15 jaar eerder van een dergelijke

lijk onderwerp maakte (afb. 3). Zelfs al houdt men rekening met een mogelijke – maar niet noodzakelijke – omdraaiing van zijn oorspronkelijke tekening (die niet bekend is⁷), valt er naast de gelijke schaal een zeer verwante groepering der compositorische elementen te constateren. Op beide ligt de potvis parallel aan het beeldvlak, geflankeerd door twee groepen toeschouwers. Er voor staan twee hondjes en een bukkende rugfiguur, en er zijn, uitstekend boven de ruglijn van het dier, koetsen of wagens te zien. Daarmee voegt zich ons blad geheel in het schema, dat ook Goltzius en Buytewech al kenden, en dat de gehele zeventiende en achttiende eeuw door voor dit onderwerp gangbaar is gebleven.

In historisch opzicht een nieuw document voor een gebeurtenis, die voor de tijdgenoot veel meer betekend heeft dan alleen de mogelijkheid tot verruiming van zijn zoölogische kennis, is deze aanwinst voor het prentenkabinet bovendien van belang om de auteur. Want hiermee kan aan het

aantal werken van deze belangrijke Hollandse tekenaar een dateerbare compositie worden toegevoegd, die een genre vertegenwoordigt, dat tot dusverre in de verzameling ontbrak.

⁴ De lijst geeft A. B. van Deinste in: *Zoölogische Meded. . . s Rijks Mus. v. Nat. Hist. Leiden* iv, 1918 blz. 23 e.v.

⁵ Aanwezig in de atlas Frederik Muller, *Rijksprentenkabinet Amsterdam*, onder nr 1602 A.; het wordt niet vermeld in de gedrukte catalogus, noch ook in de in noten ³ en ⁴ vermelde artikelen. Van Deinste's dissertatie: *De fossiele en recente cetacea van Nederland, 1931*, spreekt wel over het prentje (blz. 181). De toeschrijving aan G. v. Schijndel is m.i. niet houdbaar.

⁶ Pen, penseel in grijs, met enig rood krijt, 129 × 305 mm. Timm vermeldt de tekening op blz. 88 noot 37, maar betreft haar ten onrechte op de stranding van 1614.

⁷ Door onvoldoende omschrijving in de catalogus valt niet meer uit te maken welke tekeningen door Esaias bedoeld zijn in de vlg J. G. Cramer, *Amsterdam* 13.xi. 1769 nr 159: *Een Cagelot op strand leggende, met O.I. Inkt*, en vlg Abr. de Haas, *Amsterdam* 8.xi.1824 nr T 20: *Een strandgezicht met de Cachelot*.